

Summary

Biryukov R. M. Theory of Metaphor, Hermeneutics and Problems of Legal Science Methodology. — Article.

The theory of metaphor and hermeneutics takes a considerable place in the structure of methodology of legal researches, which is related to its modernization and update. It is explained foremost by a metaphor and hermeneutics proceed from social-culturing factors in genesis of law. Exactly by the theory of metaphor and hermeneutical paradigm a question about the meaning of understanding of law can be considered adequately.

Keywords: metaphor, hermeneutics, problems of legal science methodology, understanding of law, legal hermeneutics, application of law, hermeneutic circle.

УДК 340.11:165.243:801.73

Л. М. Бойко

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

В сучасному плюралістичному розмаїтті наукових парадигм, концепцій і теорій не можливо не виокремити значимість герменевтичного філософського напрямку, який дедалі набирає все більшого міждисциплінарного значення, залучаючись у якості необхідного компоненту до методологічного інструментарію гуманітарних наук. При цьому герменевтика не оминає навіть науки природничі і точні, що, як здається, є цілковито природним станом речей, оскільки «природні явища, релігійні ритуали, історичні факти, наукові відкриття, літературні сюжети, філософські ідеї, вчинки людей, реалії повсякденності — все вимагає інтерпретації» [1, 64]. Повертаючись до наук соціогуманітарної спрямованості, то відносно них зазначене не є деякою «швидко навіяною» тенденцією, зважаючи, передусім, на тривалий шлях становлення герменевтики. Така пізнавальна ситуація уявляється закономірною і доцільною, виходячи із самої предметної галузі гуманітарного дослідження, яке вже по суті своїй значно залежить від соціокультурних факторів, що передбачає обов'язкову присутність аксіологічного моменту у ньому, тобто оцінку результатів пізнання [2, 9]. Саме тому інтерпретаційні методи дослідження найповніше розкривають себе в гуманітарному знанні. У правознавстві, в свою чергу, герменевтика знайшла своє безпосереднє визнання, — починаючи з «вузького» застосування герменевтичного методу при тлумаченні права через його використання до всієї системи правового регулювання і закінчуючи правовим пізнанням у цілому [3, 19]. Останнім часом значно поширилася думка стосовно можливості безпосереднього застосування герменевтики саме до праворозуміння, зокрема, яким чином розуміння права впливає на ефективність реалізації правил поведінки, закріплених в нормах права, у зв'язку з чим обґрунтовується доцільність пропозиції розглядати герменевтичну методологію права в якості нового типу праворозуміння [4–6]. Зазначене представлено роботами Т. І. Дудаш, О. І. Ов-

чиннікова, І. Л. Честнова. Можна навіть констатувати, що на сучасному етапі застосування герменевтичного методу у правознавстві спостерігається своєрідне зрушення «герменевтичних інтересів» від проблеми осягнення смислу позитивно-правових приписів до проблеми інтерпретації, осмислення конкретним індивідом усієї правової дійсності у цілому [7, 162]. Зазначене хоч і уявляється доволі методологічно ускладненим процесом, порівняно із традиційним тлумаченням правових текстів, проте є якісно новим рівнем розвитку герменевтичного знання у правовому полі. Адже екстраполяція герменевтичного стандарту на сферу повсякденного, народного у широкому смислі праворозуміння звернула, так би мовити, погляди права на проблематику сприйняття і відтворення широкими народними масами (а не лише з точки зору представників професійного правового мислення) чинного права, що навряд чи можливо досягнути, відштовхуючись лише від традиційних, раціонально-логічних методів юриспруденції. У контексті питання специфіки інтерпретації національною правосвідомістю правових норм постала ще одна проблематика — наявність деякого передрозуміння, «передумовного» знання, яке лежить в основі усіх процесів правового мислення, оскільки воно наділене типовими рисами оточуючого індивіда соціокультурного середовища. Таким чином, перед юридичною герменевтикою постало таке завдання, а саме, — виявлення тих механізмів, які обумовлюють взаємодію соціокультурного середовища та інтерпретацію людиною соціально-правової реальності [4, 83]. Слід відзначити, що, якщо сам факт зумовленості праворозуміння культурно-історичними чи соціальними обставинами буття права визнається у юридичній науковій думці (чому не в останню чергу сприяли ті ж самі герменевтика, антропологія і феноменологія), то виявлення тих опосередковуючих ланок, через які відбувається процес «перетікання» властивостей соціокультурного середовища у певні світоглядні особливості народного праворозуміння, є ще менш поширеним у юриспруденції завданням. Думається, що зазначене пояснюється ще й складністю пізнавального процесу, оскільки існує певний ризик потрапити у кращому випадку до сфери юридичної психології, у гіршому — взагалі відійти від галузі юриспруденції, обмежившись констатацією наявності суто культурних регулятивів. Зважаючи на що, у ролі такого опосередковуючого механізму пропонуємо розглядати правовий менталітет як феномен, який не побічно, а прямо пов'язаний із історико-культурним контекстом формування і в той же час в силу самої своєї «духовної» природи є невід'ємною складовою праворозуміння. Таким чином, у межах даного дослідження ми зосередимось на специфіці застосування «герменевтичного стандарту» у дослідженні правового менталітету, — феномена, який найбільш тісно, діалектично пов'язаний із культурно-історичним середовищем його формування, особливості якого традиційно вписались у саму природу правової ментальності, наслідком чого є її конкретно-національна (типова) характеристика.

Залежність правового менталітету від етнокультурної сфери настільки очевидна, що поза нею взагалі втрачається онтологічна сутність самого явища, роль якого у такому випадку зводиться лише до тривіального дублюван-

ня правової свідомості і культури, що принципово неможливо, бо усі три явища є сутнісно самостійними і опосередковують різні «відділи» у загальній структурі правосвідомості [8, 54]. Крім того, тільки історико-культурне «прочитання» правового менталітету як явища, типові характеристики якого склалися протягом довготривалого історичного періоду, починаючи ще з часу усвідомлення певної народності себе як автономного етносу (нації) і закінчуючи його сучасним станом, у сукупності з самотніми традиціями, звичаями, міфологією, релігією, мораллю, культурним спадком (літературою, мистецтвом тощо) здатне привести до адекватного тлумачення етноправових константів феномена. У даному випадку «горизонт розуміння» буде значно розширеним порівняно із формальним правом, адже в контекст інтерпретації правової ментальності закономірно потрапляють природно-географічний і геополітичний фактори, які накладають безпосередній відбиток на становлення національного правового менталітету, призводячи навіть до появи його окремих характеристик. Загалом слід відзначити, що правовий і «неправовий» контексти тлумачення правової ментальності настільки синтезовані у її природі, що питання виділення власне правових ментальних домінантів є досить умовним і проводиться, насамперед, з метою підкреслення їх правової специфіки відносно інших сфер суспільного життя — політичної, економічної, етичної тощо. Сама ж ментальність має у цілому синкретичний зміст з універсальними характеристиками, які однаково розповсюджуються на усі сфери суспільної свідомості. Зазначене з усією очевидністю виправдовує обраний різноаспектний контекст інтерпретації правової ментальності і залучення у зв'язку з цим герменевтичного підходу.

Наступним проблемним у пізнанні правової ментальності моментом є гостро актуальна для правової ментальності проблема її об'єктивованості зовні, тобто можливості безпосередньої фіксації правоментальних констант, так би мовити, у реальних правовідносинах. Існуючи у найбільш глибинних, часом навіть неусвідомлених пластах правової свідомості, правова ментальність являє собою деяку мотивовану конкретно-історичним розвитком національної спільноти схильність до типового сприйняття та відтворення явищ державно-правової дійсності, тим самим логічно включаючись у сферу ідеального. У зв'язку з чим буквальне відтворення специфіки тієї чи іншої національної правової ментальності є навряд чи здійсненим завданням, принаймні, якщо виходити з традиційного позитивістського підходу. Як здається, першопричина такої на перший погляд ситуації суперечності, — коли явище існує, проте довести це складно, — криється у відсутності явно вираженого тексту існування правової ментальності, на відміну, наприклад, від явищ «матеріальної» правової дійсності — правових норм, інститутів, функціонування юридичних установ тощо. Отже, у даному випадку маємо справу із значно ускладненим контекстом інтерпретації правового менталітету як феномена духовності, що потребує, на наш погляд, саме герменевтичного бачення даної проблеми тлумачення. З цього приводу слід зауважити, що і сама герменевтика не передбачає обов'язкової наявності буквального, матеріалізованого тексту, який є єдиною можливою умовою інтерпретації. Як відомо, у герменевтиці презюмується розширене розуміння

тексту — будь-який об'єкт, який є творінням людського духу і має знаково-символічну природу в її соціокультурному та історичному контексті, може бути можливим чи є дійсним текстом [2, 148]. Тобто як текст може фігурувати будь-який феномен культури [1, 66]. І якщо тлумаченню піддаються явища, які не мають безпосередніх мовних форм вираження — музика, образотворче мистецтво, по аналогії з загальними принципами інтерпретації текстів, відштовхуючись від класичних прийомів герменевтики, то цілком логічним здається припущення, що правова ментальність не є виключенням і підлягає самодостатньому науковому осмисленню.

Виходячи із вище зазначеного, вважаємо, що найбільш реальне, достовірне наукове пізнання правової ментальності досягається шляхом її послідовного тлумачення або інтерпретації. При цьому, як уявляється, саме інтерпретація як вільний творчий акт пізнання [2, 150], який дозволяє виводити смислові закономірності досліджуваного об'єкта не так з нього самого, як із врахування його взаємодії із середовищем існування, передусім, соціокультурним, спроможна проникнути у поле загальної правової свідомості, виокремивши в ній частку власне ментального. У випадку правового менталітету контекст інтерпретації в кращих традиціях герменевтики доволі різноманітний, бо до нього залучаються як явища повсякденного, неформального порядку, — міфи, релігія, народний фольклор [9, 184], так і сам правопорядок — чинне позитивне право і, особливо, правова практика, які становлять фактичний матеріал для його дослідження. Отже, ментальність у праві слід пізнавати (або тлумачити) на фоні більш загальної національної правової традиції, в яку менталітет, у свою чергу, вносить елемент етнічності, виражаючись мовою герменевтики, деякої передзаданності. Необхідною передумовою пізнання правового менталітету є попереднє з'ясування особливостей правової традиції його існування, відповідно, дослідження правової традиції вимагає обов'язкового пізнання правової ментальності як духовно ідентифікуючого її елемента.

Охарактеризована пізнавальна ситуація взаємозалежності правової традиції і правової ментальності є, на наш погляд, класичним проявом герменевтичного кола, суперечність у якому можливо розв'язати тільки шляхом відтворення інтерпретатором історико-культурного контексту існування явища. Враховуючи своєрідне поєднання правового і етнічно-духовно-традиційного у природі феномена, найбільш адекватний засіб його реконструкції вбачається не в раціонально-логічному осмисленні останнього, а в здатності дослідника проникнути, ніби цілковито зануритися у правову традицію національної спільності не однією лиш манерою формально-наукового критичного сприйняття, а головним чином, через розуміння її самобутності, включаючи усі переваги і недоліки, готовність прийняти її як визначену національно-правову реальність, який, попри зовнішню вираженість у вигляді нормативно-інституціональних елементів, притаманна ще й деяка внутрішня, цивілізаційна специфіка. Ментальність як історичну категорію простіше описати, аніж дати їй точне визначення [10, 21], проте це не буде хаотичне, повністю на власний розсуд, засноване виключно на інтуїції її описання, яке, в свою чергу, ще не означає розуміння. Правовий мен-

талітет як історично детерміноване явище має досить розгорнуті хронологічні параметри, що робить неможливим його описання станом на теперішній час за якимись явно вираженими його показниками. Такі показники слід виводити опосередковано через загальний аналіз природно-географічних, історико-культурних умов становлення конкретної національної правової традиції, а вже з неї правової ментальності. У пізнанні правової ментальності (як у пізнанні будь-якого явища дійсності) не можливо обійтися без залучення формально-аналітичних методів, оскільки це обумовлено загальною логікою правового мислення. Проте ідентифікуючою саме даний пізнавальний процес ознакою є наявність чіткої цільової настанови на розуміння, проникнення в духовну «серцевину» правової реальності — сферу народного «правового духу», який піддається осягненню тільки шляхом «духовного, культурологічного, душевно-інтуїтивного «проникнення» в праводуховне буття соціуму, що досягається не просто за рахунок здатності відображати чи сприймати, але й споглядати, рефлексувати, відчувати» [11, 21].

При цьому та обставина, що з самого початку, в силу своєї приналежності до визначеного національно-культурного простору, дослідник вже пов'язаний власною суб'єктивністю і відповідною ціннісною позицією [9, 180], у даному випадку слід розглядати не як перешкоду, а як, насамперед, необхідну передумову для повноцінного дослідження правової ментальності. Адже вивчення правового менталітету як таке буде тим більше наближеним до реальності, чим тіснішим буде зв'язок дослідника із розглядуваним етноправовим середовищем його існування. Говорячи мовою герменевтики, здатність до ведення природного діалогу у системі «дослідник — ментальність» значно посилиться, якщо, наприклад, український вчений-правознавець досліджуватиме особливості українського правового менталітету, оскільки він вже матиме певне передзнання, зумовлене його приналежністю до даної культурно-правової традиції. З іншого боку, вже сам об'єкт вимагає пов'язаності дослідника відповідною ціннісною позицією і ґрунтовних знань національної правової традиції. У протилежному випадку неможливим буде пізнання через розуміння національного правового менталітету, а тому суб'єктивність дослідника у цьому випадку є не перешкодою, а навпаки, необхідною умовою істинного, адекватного самій природі менталітету дослідження. Отже, передусім, образного розуміння (в широкому сенсі), а не строгого доведення потребує дослідження правового менталітету.

Не менш доцільним є використання евристичних можливостей герменевтики у ході порівняльно-правового аналізу правової ментальності, що одразу сприятиме елімінуванню із предметного поля дослідження ментальностей ряду питань етичного змісту, на зразок того, яка правова ментальність краща (прогресивніша) або гірша (відсталіша). Сутність правового менталітету як феномена, який досить складно піддається безпосередньому виявленню та фіксуванню завдяки невловиму на зовнішній погляд способу свого існування, повною мірою проявляє себе при зіставленні декількох національних правових ментальностей. Особливо, якщо порівнюються особливості правового менталітету в межах полярних правових культур чи традицій. При цьому саме по-

рівняння у даному випадку слугує не так цілям наукової типізації, як походить із закономірності менталітету як явища — ментальні структури актуалізуються і стають доступними для їх пізнання на фоні їх протиставлення [12, 14], яке засновується на цивілізаційному критерію. З огляду на що, адекватна дійсності реконструкція національного правового менталітету як певного духовного правопорядку здійснима за умови його вірного, ідентичного відповідній культурно-правовій традиції розуміння. Неупереджене, всестороннє врахування усіх утворюючих специфіку менталітету факторів державно-правового життя, природно-географічних властивостей, геополітичного розташування, культурно-історичної традиції і, як наслідок, їх повноцінне розуміння повинні мати місце відносно кожної з пропонованих для аналізу національних правових ментальностей. Саме така підготовча «герменевтична» стадія передує порівняльно-правовому аналізу правового менталітету. Можна, навіть, з усією упевненістю стверджувати, що без наданого посередництвом герменевтичного підходу «матеріалу» у вигляді правоконстатуючих для конкретної національної спільноти ментальних особливостей неможливо взагалі вести мову про якісь визначені типи правової ментальності, починаючи з найвужчих класифікаційних одиниць — національних правових ментальностей і закінчуючи більш узагальнюючими — як-то західно- і східноєвропейським, або ж взагалі — західним та східним правоментальними типами. Власне ж порівняння вже виявлених, детермінуючих національне праворозуміння константів етнокультурного змісту уявляється скоріше справою техніки, за якою вже виведені, витлумачені з конкретного цивілізаційного простору показники співвідносяться між собою, слідуючи чітко встановленій послідовності порівняльно-правового аналізу.

Підсумовуючи, зазначимо, що герменевтика в силу особливостей об'єкта дослідження, настільки гармонічно вплетена у тематику правової ментальності, що її методологічні основи, поняття і категорії є присутніми у висвітленні всіх її проблемних аспектів — історико-правовому, теоретико-методологічному і компаративному. Зважаючи на що, основоположні для герменевтики моменти розуміння, інтерпретації (тлумачення), культурно-історичної обумовленості явища можуть вважатися, на наш погляд, вихідними і, відповідно, базовими у дослідженні правового менталітету.

Література

1. Ищенко Е. П. Новая парадигма интерпретации в дискурсивном поле современной философии / Е. Н. Ищенко // Вестник Московского университета. Серия 7. «Философия». — 2004. — № 6. — С. 62–74.
2. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. — М. : МГУ, 1991. — 192 с.
3. Оборотов Ю. П. Традиции и новации в правовом развитии : монография / Ю. П. Оборотов. — О. : Юрид. л-ра, 2001. — 160 с.
4. Овчипников А. И. Правовое мышление в правоприменительном процессе: опыт герменевтической методологии / А. И. Овчипников // Философия права. — 2003. — № 2. — С. 75–83.
5. Дудаш Т. І. Праворозуміння: спроба герменевтичного аналізу / Т. І. Дудаш // Юридична Україна. — 2007. — № 4.
6. Дудаш Т. І. Праворозуміння як прояв оцінювального пізнання / Т. І. Дудаш // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 40.

7. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4. — С. 160–169.
8. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура — правова свідомість — правовий менталітет» / Л. М. Бойко // Південноукраїнський правничий часопис. — 2006. — № 4. — С. 52–55.
9. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. — Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. — 288 с.
10. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дипцельбахера ; пер. з нім. В. Кам'яця. — Л. : Літопис, 2004. — 717 с.
11. Байпнязов Р. С. Дух и право / Р. С. Байпнязов // Философия права. — 2005. — № 1 (13). — С. 19–21.
12. Душков Б. А. Психология менталитета и нооменталитета : учеб. пособие для вузов / Б. А. Душков. — Екатеринбург : Деловая кл., 2002. — 448 с.

Анотація

Бойко Л. М. Особливості застосування герменевтичного підходу у дослідженні правового менталітету. — Стаття.

У даній статті розкриваються особливості застосування герменевтичного підходу у дослідженні правового менталітету. Посередництвом класичних для герменевтики категорій герменевтичного кола, діалогічності, розуміння, інтерпретації, культурно-історичного контексту послідовно відображаються усі аспекти дослідження правового менталітету — історико-правовий, теоретико-методологічний, порівняльно-правовий.

Ключові слова: правовий менталітет, герменевтичний підхід, герменевтичне коло, діалог, розуміння.

Summary

Boyko L. M. Peculiarities of Application of Hermeneutical Approach in the Research of Legal Mentality. — Article.

This article reveals the peculiarities of usage of hermeneutical approach in the investigation of the legal mentality. All aspects of the legal mentality investigation — historical and legal, methodological-theoretical and comparative-legal ones — are sequentially reflected by means of the categories of hermeneutical sphere, classical for hermeneutics, dialogue, comprehension, interpretation and cultural-historical context.

Keywords: legal mentality, hermeneutical approach, hermeneutical circle, dialog, understanding.

УДК 801.74

С. Б. Карвацька

ФОРМУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ

На нинішньому етапі переосмислення класичних філософсько-правових концепцій проблема інтерпретації (центральна проблема герменевтики) у світлі методологічного плюралізму займає обґрунтовано важливу «нішу» практично унікального методу обґрунтування природних явищ, тим самим «продовжуючи життя» високої оцінки значущості мистецтва тлумачення, даної ще на початку ХХ ст. Г. Шершеневичем про те, що «юристи здавна намагалися виробити техніку тлумачення під ім'ям юридичної герменевтики» [1, 724].

© С. Б. Карвацька, 2009